

EVOLUȚIA AMENINȚĂRILOR DE SECURITATE PENTRU ROMÂNIA DIN PERSPECTIVA STRATEGIILOR MILITARE: DIN 2007 PÂNĂ ÎN 2023

Drd. Iulia-Mihaela DRĂGAN

Analist cercetător la Centrul de Prevenire a Conflictelor
și Avertizare Timpurie/CPC-EW, București
10.55535/GMR.2024.1.4

The evolution of the regional security environment determined the change of perspective in the elaboration of the military strategies regarding the threats faced by Romania. This retrospective analysis aims to highlight, on the one hand, the dynamics of the main threats to Romania as a result of the trends of the regional security environment, starting with the first military strategy after joining NATO until the present, and, on the other hand, to emphasise the imprint produced at the strategic level as a complementary document to the Romanian National Defence Strategy. Thus, the purpose of this research is to emphasise the amplification and complexity of threats over time as a result of the tightening of the security environment, a fact that highlights the current interdependence of threats and their transformation from autonomous elements into aspects that can no longer be analysed, in the present, in functional isolation.

Likewise, the retrospective analysis also emphasises Romania's role within the North Atlantic organisation, starting with the implementation of NATO strategic concepts within the national military strategies. If, at the beginning of 2007, Romania identified itself as a state concerned with aligning with NATO standards regarding the transformation processes of the Romanian Armed Forces, in 2016, Romania appeared as a credible state within the Alliance, and in the 2022 NATO Strategic Concept, Romania had a special strategic importance in the context of the war in Ukraine in the Black Sea region.

Keywords: Military Strategy; Romanian National Defence Strategy; NATO Strategic Concept; security threats; regional trends;

INTRODUCERE

Acest articol are ca obiectiv evidențierea atât a transformării caracterului amenințărilor de securitate cu impact asupra României ca produs al mediului de securitate, cât și a creșterii rolului țării noastre ca actor implicat în arhitectura de securitate internațională și regională și stat membru al Alianței Nord-Atlantice. Evoluția transformării capacităților României de afirmare ca actor de importanță strategică pentru consolidarea securității euroatlantice, în special pentru zona Mării Negre, se poate observa prin prisma analizei documentelor strategice atât la nivel național, cât și a celor din cadrul NATO. Pe de altă parte, documentele strategice oferă indicii semnificative cu privire la complexitatea abordării amenințărilor de securitate de-a lungul timpului, din concepte pentru care, dacă odată erau tratate și gestionate în mod autonom, izolat, astăzi, dinamismul și amplificarea amenințărilor au determinat imperativitatea gestionării și analizării acestora în mod interdependent.

Premisa de la care pornește această lucrare este că înăsprirea mediului de securitate și complexitatea amenințărilor de securitate se află într-o relație de cauză-efect. De asemenea, eficacitatea strategiilor militare în vederea gestionării amenințărilor a determinat creșterea profilului strategic al României în regiunea Mării Negre. Obiectivele cercetării urmăresc evidențierea evoluției amenințărilor cu care s-a confruntat România în contextul regional din momentul aderării la Alianța Nord-Atlantică, precum și abordarea strategică a României ca răspuns în fața provocărilor de securitate.

Metodologia de cercetare are la bază analiza calitativă a documentelor strategice ale României din momentul aderării la Alianța Nord-Atlantică, respectiv strategiile militare și strategiile de apărare națională, precum și Conceptele strategice NATO, cu scopul de a evalua etapele de transformare a mediului de securitate, punctele de cotitură care au determinat schimbările de perspectivă strategică, precum și modalitatea de răspuns a României în raport cu natura amenințărilor.

Evoluția transformării capacităților României de afirmare ca actor de importanță strategică pentru consolidarea securității euroatlantice, în special pentru zona Mării Negre, se poate observa prin prisma analizei documentelor strategice atât la nivel național, cât și a celor din cadrul NATO.

În timp ce marea strategie trasează direcțiile generale pentru valorificarea obiectivelor și intereselor naționale în acord cu scopurile politice, strategia militară stabilește planificarea instrumentelor militare care consolidează implementarea obiectivelor politice prevăzute în marea strategie.

De asemenea, relevanța cercetării subzistă în necesitatea evaluării eficienței documentelor strategice în raport cu natura amenințărilor de securitate, precum și gestionarea elementelor de surpriză din mediul de securitate, în contextul în care relativ recente puncte de cotitură care au marcat reconfigurarea arhitecturii de securitate internaționale, respectiv pandemia COVID-19 și războiul Rusiei împotriva Ucrainei, au demonstrat imperativitatea adaptării rapide și eficiente la evenimente imprevizibile sau la scenariile de tip „*lebdă neagră*”. Totodată, lucrarea analizează retrospectiv evoluția amenințărilor în relație cu abordarea strategică a României cu scopul de a concluziona asupra unor aspecte ce ar trebui luate în considerare în elaborarea următoarelor documente preparatorii ale strategiilor, în vederea gestionării elementelor de surpriză, fapt care prezintă utilitate pentru cercetarea academică, raportat la imprevizibilitatea derulării unor scenarii pe scena internațională.

Pentru a aprofunda calitatea analizei, considerăm că este important de clarificat cadrul conceptual al instrumentelor teoretice care urmează să fie utilizate în această cercetare. Astfel, definind conceptul de „*strategie*”, se poate porni de la etimologia acesteia, de componentă a artei militare care stabilește aspectele preparatorii constând în planificarea și coordonarea operațiunilor militare (DEX, 2009). Este de avut în vedere, de asemenea, distincția dintre „*strategie militară*” și „*marea strategie*” (Christianson, 2016). În timp ce *marea strategie* trasează direcțiile generale pentru valorificarea obiectivelor și intereselor naționale în acord cu scopurile politice, *strategia militară* stabilește planificarea instrumentelor militare care consolidează implementarea obiectivelor politice prevăzute în marea strategie (Ib.).

De altfel, în cadrul documentelor strategice, se oferă o definiție individualizată, prin care strategia militară „*exprimă orientările și opțiunile fundamentale privind planificarea, constituirea și modul de întrebuințare a Armatei României pentru îndeplinirea obiectivelor politicii de apărare a statului român, în context național și aliat*” (Strategia Militară a României, 2016, Cap. VII), pe când strategia națională reprezintă „*o abordare integratoare și multidimensională, în care dimensiunea de apărare se îmbină și echilibrează reciproc cu o serie de alte dimensiuni – ordine publică; activitatea de informații, contrainformații și de securitate; diplomația; managementul situațiilor*

de criză; educația, sănătatea și demografia” (Strategia Națională de Apărare a Țării, 2015, p. 5).

Pe de altă parte, Conceptele strategice NATO reprezintă abordarea strategică a Alianței în conformitate cu obiectivele și valorile fundamentale de securitate și oferă liniile directoare pentru cuantificarea oportunităților și depășirea provocărilor mediului de securitate, în vederea adaptării la schimbările generate de dinamica internațională. Astfel, statele membre ale NATO contribuie la îndeplinirea obiectivelor Alianței în concordanță cu liniile trasate de Conceptele strategice (NATO, 2022).

În ceea ce privește clarificările conceptuale oferite de Strategia Națională de Apărare a Țării (2020), prin noțiunea de *amenințare* înțelegem acele „*acțiuni, fapte sau stări de fapt, capacități, strategii, intenții ori planuri ce pot afecta valorile, interesele și obiectivele naționale de securitate și/sau sunt de natură să pună în pericol direct sau indirect securitatea națională*” (p. 24). Astfel, prin amenințări de securitate se înțeleg obiectivele unor actori statali sau non-statali contrare intereselor naționale ale unui stat, care urmăresc să-și exploateze interesele, periclitând starea de stabilitate și securitatea națională.

Înainte de a proceda la analiza cadrului strategic, este important să reflectăm la consistența cadrului teoretic, având în vedere cele patru școli de gândire care au modelat gândirea militară contemporană și abordările strategice: *tradiționalism, futurism, realism și instituționalism*. Dacă teoria *futurismului*, împărtășită în mare parte de strategiile militare ale SUA, îmbrățișează perspectiva progresului tehnologic ca abordare în gândirea militară (Gurzinger, Clark, 2015, pp. 8-11), la polul opus, *tradiționalismul* mediază pentru faptul că principiile și natura războiului rămân imuabile, drept consecință a patternului diferitelor contexte istorice și fricțiunilor dintre state (Clausewitz, 1976).

Totodată, *instituționalismul* prezintă ca fiind relevantă structura instituțiilor militare în vederea modelării unei strategii militare, mai ales din perspectiva faptului că rolul instituțiilor de apărare este crucial în implementarea politicilor și strategiilor militare, sens în care este imperativ de studiat impactul instituțional asupra rezultatelor strategiilor și implementarea acestora (Bodnieks, 2020). *Realismul*, pe de altă parte, împărtășește ideea potrivit căreia conflictele

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Conceptele strategice NATO reprezintă abordarea strategică a Alianței în conformitate cu obiectivele și valorile fundamentale de securitate și oferă liniile directoare pentru cuantificarea oportunităților și depășirea provocărilor mediului de securitate, în vederea adaptării la schimbările generate de dinamica internațională.

armate și războiul prezintă particularități situaționale, în funcție de evoluția evenimentelor internaționale. De asemenea, mediază pentru profunzimea strategică și o viziune pe termen lung privind rezistența în fața epuizării logistice și umane a războiului (Nolan, 2017). În acest sens, analiza privind cadrul strategic militar și de securitate va oferi, totodată, și perspectiva asupra școlii de gândire militară care poate fi aplicată cel mai compatibil în funcție de particularitățile cadrului strategic al României.

Pornind de la aceste clarificări conceptuale, urmează să fie analizate principalele caracteristici ale mediului de securitate și punctele de cotitură care au marcat schimbarea arhitecturii de securitate și, în consecință, au determinat necesitatea adaptării documentelor strategice la noile cerințe.

MEDIUL DE SECURITATE ȘI TENDINȚELE REGIONALE: PUNCTE DE COTITURĂ VS. PERIOADE DE TRANZIȚIE

Prima strategie militară națională din anul 2000 venea pe fondul unui context regional, în care posibilitatea privind o confruntare militară era diminuată semnificativ, iar România nu considera niciun stat ca reprezentând o amenințare la adresa securității. Pe plan intern, România se afla într-o perioadă de tranziție odată cu colapsul regimurilor comuniste și tatona terenul pentru aderarea la Alianța Nord-Atlantică (Strategia Militară a României, 2000).

Conceptul strategic NATO de la acea vreme încă funcționa după direcțiile de acțiune stabilite în anul 1999, deși mediul de securitate se schimbese semnificativ odată cu atentatele teroriste de la 11 septembrie 2001 împotriva SUA. Aceste atentate au reprezentat un punct de cotitură pentru securitatea euroatlantică, schimbând perspectiva asupra amenințărilor cu care se confrunța mediul de securitate internațional. În timp ce Conceptul strategic din 1999 prevedea, în esență, ca principale amenințări proliferarea armelor nucleare și utilizarea tehnologiei pentru diversificarea armamentelor de distrugere în masă, riscul privind confruntările militare era unul scăzut, iar punctul de cotitură reprezentat de atacurile teroriste de la 11 septembrie 2001 a schimbat decisiv orientarea strategică pentru statele membre atât asupra dezvoltării capacităților Alianței Nord-Atlantice, cât și asupra principiilor de apărare. Cu toate acestea,

următorul Concept strategic NATO a fost adoptat abia în anul 2010, într-o perioadă de tranziție pentru mediul de securitate european, în care principalele amenințări erau deja diversificate.

Astfel, după aderarea la NATO, în anul 2004, România era preocupată de adoptarea Strategiei de Transformare a Armatei Române (2006), de implementarea unor piloni pentru dobândirea capacităților militare la standardele NATO, pe fondul desfășurării, de către statele membre ale Alianței, a operațiilor militare în Afganistan, îndreptate împotriva surselor atacurilor teroriste. Așadar, odată cu această strategie, abordarea României a devenit reprezentativă pentru alinierea la standardele NATO și pentru a contribui la diminuarea amenințărilor la nivel regional. Din momentul aderării la Alianța Nord-Atlantică, România s-a afirmat ca actor prezent, implicat în eforturile comune de combatere a riscurilor și amenințărilor dezvoltate de actorii statali și non-statali, fapt evidențiat atât din perspectiva Strategiei de Transformare a Armatei Române (2006), cât și din perspectiva adoptării Strategiei de Securitate Națională a României în 2007, aceasta fiind prima strategie adoptată după aderarea la NATO.

Mediul de securitate de la acea perioadă se prefigura ca fiind caracterizat de schimbări rapide, unele dezvoltându-se previzibil, în mod pozitiv, iar altele acționând disruptiv, imprevizibil, în discordanță cu direcțiile strategice. Principalele elemente ce caracterizau mediul de securitate în perioada 2006-2007 erau constituite de următoarele tendințe: accelerarea proceselor de globalizare și de integrare regională, concomitent cu existența unor forme de fragmentare statală; convergența eforturilor de structurare a unei noi arhitecturi de securitate, stabile și predictibile, însoțită de accentuarea tendințelor anarhice în unele regiuni (Strategia de Securitate Națională a României, 2007). De asemenea, se observau tendințe antagonice, reprezentate de eforturile statelor pentru prezervarea unei dinamici de stabilitate în arhitectura de securitate internațională, în paralel cu intervenția actorilor non-statali în evoluția acestor relații.

Conceptul strategic NATO din 2010 venea să traseze direcțiile de acțiune pe fondul unui context coagulat încă de la finalul anului 2001. Cu toate acestea, cu statele membre aflate în luptă împotriva terorismului la nivel internațional, mediul de securitate se prefigura

După aderarea la NATO, în anul 2004, România era preocupată de adoptarea Strategiei de Transformare a Armatei Române (2006), de implementarea unor piloni pentru dobândirea capacităților militare la standardele NATO, pe fondul desfășurării, de către statele membre ale Alianței, a operațiilor militare în Afganistan, îndreptate împotriva surselor atacurilor teroriste.

ca fiind caracterizat deja de elemente mult mai complexe, pornind de la amenințarea teroristă, reprezentată de actori non-statali precum al-Qaeda, instabilitate la frontierele Alianței, atacuri cibernetice și extinderea tehnologiilor emergente în producția de arme sofisticate (Conceptul strategic NATO, 2010). Provocările de securitate începeau să dobândească deja un caracter diversificat, pendulând între complexitatea unor amenințări predictibile și noutatea apariției unor alte tipuri de amenințări prezentate de dezvoltarea tehnologică și chiar apariția altor actori non-statali.

Un punct de cotitură pentru mediul de securitate european l-a reprezentat începutul agresiunii ruse în regiunea Mării Baltice și regiunea Mării Negre, care, la acea perioadă, preconiza indicii serioase în sensul amplificării tendințelor ofensive în Europa. Astfel, tendințele de agresiune ale Kremlinului împotriva Estoniei (2007) și Georgiei (2008) au fost avansate în 2014, prin prima ofensivă a Rusiei împotriva Ucrainei, respectiv agresiunea împotriva Crimeei, în anul 2014 (Strategia Națională de Apărare a Țării 2015-2019).

Aceste evenimente au marcat noi amenințări pentru ordinea de securitate europeană și necesitatea adoptării unor noi documente strategice, care să ofere direcții strategice, pe fondul dinamicii și complexității mediului de securitate constituite de desfășurarea conflictelor militare din Georgia și Ucraina și expansiunea altor amenințări precum terorismul și migrația generată de instabilitatea din Orientul Mijlociu și nordul Africii.

La momentul adoptării acestor strategii, respectiv Strategia Militară din anul 2016 și Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2015-2019, România se poziționa ca stat integrat în cadrul organizațiilor regionale (NATO și UE), capabil să acționeze în aliniament cu politicile regionale. De altfel, importanța strategică a României în flancul estic al Alianței a început să dobândească un rol din ce în ce mai ridicat raportat la capacitățile defensive împotriva agresiunii crescânde a Moscovei din regiunea Baltică și a Mării Negre. Pe de altă parte, contextul regional provoca România să-și mențină echilibrul strategic pe fondul instabilității din Balcanii de Vest, caracterizată de tendințe extremiste, radicale și de afectarea drepturilor comunităților etnice, tendințele agresioniste ale Rusiei împotriva Ucrainei, Georgiei și Republicii Moldova, dar și periclitarea sectorului energetic regional.

La momentul 2016, tendințele mediului de securitate internațional se prefigurau într-o continuă transformare, în mare parte determinate de crearea unor interdependențe constituite de reconfigurarea jocurilor geostrategice; dezvoltarea rapidă a tehnologiei informației; fragmentarea etnico-religioasă, radicalizarea ideologică și necesitatea adaptării infrastructurilor critice în raport cu apariția crizelor energetice și atacuri cibernetice. Pe plan extern, acțiunile Rusiei de anexare a Crimeei în dezacord cu normele dreptului internațional au readus în prim-plan misiunea NATO de apărare colectivă concomitent cu necesitatea de gestionare a evoluțiilor din vecinătatea estică, Orientul Mijlociu și nordul Africii ca factori ce generau expansiunea unor fenomene precum radicalizarea islamică, migrația neregulată, instabilitatea economică (Strategia Națională de Apărare a Țării 2015-2019).

Cu toate acestea, adoptarea Strategiei Naționale de Apărare pentru perioada 2020-2024 și, ulterior, cea a Strategiei Militare în 2021 au marcat tranziția mediului de securitate de la un punct de cotitură la nivel global – pandemia COVID-19 – la un alt eveniment semnificativ de natură militară, cu consecințe serioase atât la nivel regional, cât și internațional: războiul Rusiei împotriva Ucrainei, început la data de 24 februarie 2022. Dacă pandemia COVID-19 a reliefat caracterul de imprevizibilitate al unor scenarii majore pentru comunitatea internațională și necesitatea rapidă de adaptare și gestionare a unei crize ce poate afecta principalele sectoare de securitate în stat, războiul condus de Rusia împotriva Ucrainei a declanșat primul conflict militar în Europa după cel de-Al Doilea Război Mondial, periclitând valorile democratice și de drept internațional promovate în cadrul organizațiilor internaționale de menținere a păcii.

Anul 2023 a marcat o perioadă de provocări continue, în principal determinată de imprevizibilitatea finalizării conflictului din Ucraina, capacitatea statelor europene de a-și adapta capacitatea de reacție și de a-și crește reziliența la fenomene complexe, generate de apariția pandemiilor, a dezastrelor naturale, a crizelor economice și energetice cauzate de numeroase conflicte și instabilități.

Dacă pandemia COVID-19 a reliefat caracterul de imprevizibilitate al unor scenarii majore pentru comunitatea internațională și necesitatea rapidă de adaptare și gestionare a unei crize ce poate afecta principalele sectoare de securitate în stat, războiul condus de Rusia împotriva Ucrainei a declanșat primul conflict militar în Europa după cel de-Al Doilea Război Mondial, periclitând valorile democratice și de drept internațional promovate în cadrul organizațiilor internaționale de menținere a păcii.

VIZIUNI STRATEGICE ASUPRA AMENINȚĂRILOR DE SECURITATE

Amenințări privite din perspectiva Conceptelor strategice NATO

Începând de la dobândirea calității de stat membru al Alianței Nord-Atlantice, în anul 2004, România a contribuit la consolidarea a două concepte strategice ale NATO, respectiv Conceptul strategic NATO 2010 și Conceptul strategic NATO 2022. Diferența dintre cele două concepte subzistă în schimbarea de perspectivă asupra naturii amenințărilor de securitate care periclitează spațiul euroatlantic. În Conceptul strategic NATO 2010, amenințările erau menționate generic, trasând liniile de direcție ale Alianței în combaterea a patru tipuri de amenințări majore: amenințarea militară convențională, determinată de proliferarea rachetelor balistice de către un număr important de state, proliferarea armelor nucleare în regiunile volatile din afara granițelor Alianței, diversificarea terorismului ca amenințare utilizând substanțe CBRN și riscurile create de complexitatea atacurilor cibernetice și impactul produs asupra infrastructurii critice.

Pe de altă parte, în contextul actualului mediu de securitate, Conceptul strategic NATO 2022 identifică explicit amenințările generate de actorii statali și prevede în mod specific regiunile de interes strategic pentru consolidarea securității granițelor Alianței Nord-Atlantice. Pe când Conceptul strategic NATO 2010 prevedea un risc redus relativ la o confruntare militară la granițele Alianței, noul Concept identifică amenințarea militară generată de Rusia ca fiind cea mai semnificativă și directă amenințare, cumulând capacități militare convenționale cu avansarea capacităților nucleare. De asemenea, regiunile afectate de riscurile generate de comportamentul agresiv al Kremlinului, atât în forme hibride, cât și în cele convenționale, sunt reprezentate de Marea Baltică, Marea Neagră și Marea Mediterană.

Totodată, dacă acțiunile Moscovei reprezintă o amenințare militară semnificativă prin toate mijloacele, afectând regiuni complexe la granițele Alianței, amenințarea prezentată de China este incidentă în domeniul economic, tehnologic și politic, căutând să-și afirme statutul hegemonic la nivel global. De asemenea, mijloacele hibride constituite de narativ, acțiunile cibernetice și de dezinformare, cumulate cu intențiile de creare a dependențelor economice la nivel regional și alianța solidă cu Federația Rusă constituie motive fundamentate

privind clasificarea acțiunilor Chinei drept amenințare la adresa securității euroatlantice.

Nu în ultimul rând, raportat la amenințările generate de proliferarea armelor nucleare, este prevăzut comportamentul unor state cu regimuri autoritare, ce se evidențiază atât prin încălcarea sistematică a drepturilor omului și a normelor de drept internațional, cât și a intențiilor privind dezvoltarea capacităților nucleare. Dezvoltarea programelor nucleare de către Iran și Coreea de Nord, dar și utilizarea armelor chimice de către state precum Siria, Rusia și Coreea de Nord contribuie în mod semnificativ la avansarea unor riscuri majore constituite de utilizarea armelor de distrugere în masă. Deși proliferarea armelor nucleare, biologice și chimice era consemnată ca amenințare și în Conceptele strategice NATO din 1999 și 2010, cu toate acestea, noutatea în acest document de referință vine pe fondul semnalării de către Alianță atât a direcției pentru depunerea eforturilor de combatere și prevenire de către statele membre, cât și pentru identificarea explicită a principalilor actori statali, ostili intereselor Alianței.

Pe de altă parte, terorismul, deși reprezintă, în continuare, o amenințare care generează instabilitate provenind din regiunile Orientului Mijlociu și ale Africii, în acest document strategic se observă cel mai pregnant evoluția de-a lungul timpului a complexității fenomenului. Dacă, în Conceptul strategic NATO 2010, terorismul era configurat ca una dintre principalele amenințări din mediul de securitate internațional, însă era perceput în sensul tradițional, cel al mijloacelor convenționale de pregătire și acțiune, în actualul document strategic NATO, terorismul este caracterizat amplu, incluzând multiple forme de acțiune.

De asemenea, este identificat ca fiind cea mai asimetrică formă de amenințare la adresa securității, atât din perspectiva modalităților de operare, cât și a actorilor implicați, incluzând actori non-statali, state sau entități. Se observă, astfel, schimbarea de perspectivă de la concentrarea direcției de acțiune predominant în regiunea Afganistan și Irak ca sursă generatoare de instabilitate spre includerea unei palete largi de actori ce pot constitui, direct sau indirect, o amenințare teroristă. De asemenea, diversificarea mijloacelor de acțiune, de operare (utilizând de la arme albe la mijloace neconvenționale de atac, dar și substanțe CBRN sau explozivi improvizat) și de radicalizare

Dezvoltarea programelor nucleare de către Iran și Coreea de Nord, dar și utilizarea armelor chimice de către state precum Siria, Rusia și Coreea de Nord contribuie în mod semnificativ la avansarea unor riscuri majore constituite de utilizarea armelor de distrugere în masă.

Analizând Strategiile Naționale de Apărare a Țării din momentul aderării României la NATO, respectiv din anul 2007 până în momentul prezentei Strategii de Apărare a Țării din perioada 2020-2024, se observă: multiplicarea unor noi amenințări de securitate; introducerea unor concepte noi sau modernizarea acestora; consolidarea profilului României în cadrul Alianței Nord-Atlantice și al Uniunii Europene.

(radicalizare dirijată/coordonată, autoradicalizare, incluzând și alte subtipuri în afara reduționalismului clasic privind radicalizarea religioasă sau politică) determină caracterul asimetric al amenințării.

Așadar, se poate observa, în noul Concept strategic NATO 2022, complexitatea abordării Alianței Nord-Atlantice. Deși principiile de apărare NATO sunt conservate din vechiul document de referință din 2010 (apărare colectivă, managementul crizelor și cooperarea în securitate), modalitățile de acțiune și coordonare ale eforturilor Alianței au devenit mult mai specifice, exprese în sensul identificării surselor generatoare de instabilitate, fie că este vorba de actori sau regiuni. În egală măsură, conceptele tradiționale privind amenințările de securitate au impus reorientarea către abordări mai nuanțate, în concordanță cu interdependența acestora: acțiunile hibride, amenințările asimetrice, diversificarea mijloacelor militare convenționale.

Amenințări de securitate din perspectiva Strategiilor Naționale de Apărare a Țării

Așa cum am menționat, Strategia Națională de Apărare a Țării vizează dimensiuni extinse în raport cu Strategia Militară, incluzând sectoare esențiale pentru securitatea națională, precum politica externă, ordinea publică, activitatea de informații și contrainformații, domeniul economic, sanitar, de mediu și cultural, managementul crizelor. Ceea ce se evidențiază este includerea unui concept de securitate extins, începând cu Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2015-2019 în raport cu Strategia de Securitate Națională aferentă anului 2007. Acest concept multidimensional al securității este modernizat în Strategia Națională de Apărare a Țării din perioada 2020-2024, incluzând noi direcții de acțiune în domeniul mediului, o abordare mai complexă a dimensiunii societale, precum și multiplicarea obiectivelor aferente fiecărei linii de direcție.

Analizând Strategiile Naționale de Apărare a Țării din momentul aderării României la NATO, respectiv din anul 2007 până în momentul prezentei Strategii de Apărare a Țării din perioada 2020-2024, se observă:

1. *Multiplicarea unor noi amenințări de securitate ca rezultat al dinamicii mediului de securitate și dobândirea unor valențe complexe ale amenințărilor tradiționale.*

2. *Introducerea unor concepte noi sau modernizarea acestora în vederea eficientizării instrumentelor strategice.*
3. *Consolidarea profilului României în cadrul Alianței Nord-Atlantice și al Uniunii Europene.*

În ceea ce privește perspectiva amenințărilor de securitate care vizează România, se evidențiază dublul concept operat în cadrul documentelor strategice, respectiv cel de apărare națională și cel de apărare colectivă. Cu toate acestea, în Strategia de Securitate Națională din anul 2007, amenințările și riscurile erau tratate în aceeași categorie și percepute, în primul rând, din perspectiva calității de stat membru al Alianței Nord-Atlantice și al Uniunii Europene. De asemenea, amenințările erau generate preponderent de tendințele mediului internațional și într-o proporție redusă de contextul intern, fiind enumerate exhaustiv: *terorismul internațional structurat în rețele transfrontaliere; proliferarea armelor de distrugere în masă; conflictele regionale; criminalitatea transnațională organizată; guvernarea ineficientă* (Strategia de Securitate Națională a României, 2007).

Odată cu introducerea noului concept de *securitate națională extinsă* în Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2015-2019, în care dimensiunea de apărare urmărea să creeze un echilibru strategic cu alte dimensiuni esențiale ale securității, precum ordine publică, activitatea de informații și contrainformații, educație, sănătate, infrastructură critică, economie, sector energetic și de mediu, România a implementat principii strategice dezvoltate în Strategia de Securitate a UE, având ca obiectiv creșterea rezilienței instituțiilor statului și a societății civile raportat la imprezibilitatea mediului de securitate internațional.

De asemenea, atacurile cibernetice și acțiunile informative ostile reprezentau două tipuri de amenințări noi în raport cu cele menționate în strategia de securitate precedentă. În raport cu amenințarea prezentată de atacurile cibernetice, principala cauză este determinată de integrarea tehnologiilor emergente în instrumentele ofensive ale entităților cibernetice, pe când, în cazul acțiunilor informative ostile, parteneriatele strategice ale României și politicile promovate în acord cu statutul de membru al UE și al NATO au adus în atenție România în mod preponderent față de perioada anterioară.

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

În raport cu amenințarea prezentată de atacurile cibernetice, principala cauză este determinată de integrarea tehnologiilor emergente în instrumentele ofensive ale entităților cibernetice, pe când, în cazul acțiunilor informative ostile, parteneriatele strategice ale României și politicile promovate în acord cu statutul de membru al UE și al NATO au adus în atenție România în mod preponderent față de perioada anterioară.

Având în vedere principiul apărării colective, contribuția României se traduce prin receptivitate la tendințele prezente în mediul euroatlantic în vederea transferului de informații și de cunoaștere în domeniu, în contextul diversificării continue a fenomenului, fie prin apariția unor noi actori, a unor obiective noi de interes sau prin dobândirea de capacități tehnologice asociate metodelor tradiționale.

În raport cu Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2015-2019, evoluția mediului de securitate a determinat apariția unui nou set de amenințări în Strategia aferentă perioadei 2020-2024, ca rezultat al imprevizibilității mediului de securitate, iar pe de altă parte, al interdependențelor create în dinamica internațională. Dacă amenințări precum terorismul, migrația ilegală, proliferarea armelor de distrugere în masă, atacurile cibernetice și continuarea conflictelor înghețate cu potențial destabilizator din regiunea Mării Negre și a Balcanilor de Vest se regăsesc în ambele strategii de apărare națională, se observă tendințele de evoluție sau de dezvoltare ale acestor surse generatoare de instabilitate în prezenta Strategie. Spre exemplu, în cazul terorismului, sunt adăugate noi modalități de radicalizare și de manifestare incipientă de înglobare a ideologiilor extremiste, fără însă a se atinge un nivel ridicat în spațiul românesc.

Cu toate acestea, având în vedere principiul apărării colective, contribuția României se traduce, de asemenea, prin receptivitate la tendințele prezente în mediul euroatlantic în vederea transferului de informații și de cunoaștere în domeniu, în contextul diversificării continue a fenomenului, fie prin apariția unor noi actori, a unor obiective noi de interes sau prin dobândirea de capacități tehnologice asociate metodelor tradiționale. De asemenea, în cazul proliferării armelor de distrugere în masă, deși este percepută ca o amenințare clasică, imprevizibilitatea subzistă totuși, în raport cu intențiile actorilor internaționali privind declanșarea unei noi curse a înarmărilor cu arme convenționale sau nucleare.

Pe de altă parte, previzibilitatea intensificării unei agresiuni militare din partea Rusiei în vecinătatea României pe flancul estic era prefigurată încă de la începutul anului 2020, urmarea fiind militarizarea Crimeii și a bazinului Mării Negre și desfășurarea exercițiilor militare de către Kremlin. Amenințările din domeniul economic prezintă, în cazul Strategiei Naționale de Apărare a Țării pentru perioada 2020-2024, valențe multiple, raportat la comportamentul ofensiv al entităților statale cu interese contrare, distorsiunile piețelor energetice, sabotajul economic sau blocajele economice la nivel regional. Tot în domeniul economic, punctul de cotitură la nivel internațional marcat de pandemia COVID-19 a determinat declanșarea unei crize economice, fenomen ce afectează ascendent nu numai România, ci și alte state la nivel regional, aflate în raporturi economice.

Caracterul de noutate prezent în actuala Strategie se raportează la desfășurarea de acțiuni hibride la adresa României sau de propagandă de către actorii cu interese ostile, cu scopul de a determina schimbarea de percepții și influențarea comportamentului societății civile prin intermediul mijloacelor online. De altfel, diversificarea mijloacelor tehnologice a determinat amplificarea fenomenului de criminalitate informatică, fenomen cu reverberații în domeniul cibernetic și economic.

Evoluția amenințărilor de securitate din perspectiva strategiilor militare

Din perspectivă militară, interdependența amenințărilor la adresa României se prefigurau din perioada anterioară aderării la NATO, ca efect al tendințelor regionale ce produceau dezechilibre strategice în zonele de interes strategic pentru România, prelungirea dificultăților economice și sociale cu efect asupra potențialului militar, disfuncționalități ale sistemelor financiare, energetice, informatice și de comunicații. Astfel, încă de la momentul elaborării Strategiei Militare din anul 2000, acțiunile cu efect destabilizator din sectoare esențiale ale securității (economic, energetic, tehnologic), alături de riscurile transnaționale precum criminalitatea organizată, migrația ilegală, traficul de droguri și de arme, implicau consecințe și pentru domeniul militar. De asemenea, riscurile asimetrice cu reverberații și pentru domeniul militar presupuneau strategii sau acțiuni ale actorilor ostili, utilizând procedee diferite de luptă clasică și atacarea punctelor vulnerabile.

În acest sens, Strategia Militară a României adoptată în anul 2000 dezvolta consecințele unor amenințări precum expansiunea rețelelor și activităților teroriste; proliferarea tehnologiilor și materialelor nucleare și armamentelor, războiul informațional, în sensul în care principalul efect consta în prejudicierea imaginii României – la acea vreme, stat aspirant la statutul de membru în NATO – și propagarea unei imagini deformate privind valorile democratice și îndeplinirea de către România a angajamentelor din tratatele internaționale. De menționat este faptul că, la acea perioadă, din punct de vedere al surprizelor strategice și al imprevizibilului, Strategia prevedea posibilitatea declanșării unor dezastre naturale determinate de inundații, cutremure și secetă.

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Din perspectivă militară, interdependența amenințărilor la adresa României se prefigurau din perioada anterioară aderării la NATO, ca efect al tendințelor regionale ce produceau dezechilibre strategice în zonele de interes strategic pentru România, prelungirea dificultăților economice și sociale cu efect asupra potențialului militar, disfuncționalități ale sistemelor financiare, energetice, informatice și de comunicații.

Odată cu dobândirea statutului de stat membru al NATO, România a adoptat Strategia de Transformare a Armatei României în anul 2006, sens în care obținerea credibilității armatei ca actor capabil să contribuie la consolidarea securității europene și forță de prevenire era esențială pentru sedimentarea procesului de integrare. În acest scop, modernizarea capacităților operaționale și tehnice ale Armatei Române și întărirea capacității de răspuns a forțelor armate în timp de criză și de război trebuiau să fie complementare cu combaterea și prevenirea eficientă a amenințărilor.

Următoarele două Strategii Militare adoptate de România, ca documente strategice complementare Strategiilor Naționale de Apărare a Țării, evidențiază interdependența amenințărilor de securitate ca surse generatoare de instabilitate, fapt care a implicat o abordare comprehensivă, unitară și a documentelor strategice militare de referință. În măsura în care mediul de securitate era caracterizat de utilizarea mijloacelor războiului hibrid condus de actorii ostili intereselor României prin cumulul de metode convenționale cu acțiuni de coerciție, sabotaj, dezinformare, operațiuni psihologice și propagandă, acest fapt impunea o abordare complexă în documentele de referință militare, fără a se reduce la reduționismul clasic al tipurilor de riscuri militare și amenințări generate de conflicte și proliferarea armamentului.

Un prim exemplu în acest sens este Strategia Militară din anul 2016, care, spre deosebire de strategia precedentă, portretiza România drept stat ce și-a consolidat profilul în Alianța Nord-Atlantică, având contribuții temeinice la securitatea spațiului euroatlantic, făcând tranziția imaginii de la stat proaspăt integrat, în plin proces de modernizare și adaptare a forțelor armate, în stat activ în cadrul Alianței Nord-Atlantice.

De asemenea, Strategia din 2016 sublinia necesitatea conservării intereselor și valorilor României, luând în considerare anexarea Crimeei de către Rusia și dezvoltarea potențialului militar în vecinătatea estică a țării. Totodată, fenomenul migrației ilegale, întreținută de actori precum Rusia sau alți actori destabilizatori în zona Balcanilor de Vest, războiul hibrid din perspectiva conducerii operațiunilor informaționale care poate afecta România, atacurile cibernetice îndreptate împotriva unor ținte din sectorul militar, criminalitatea organizată transfrontalieră în sensul interferenței cu obiectivele militare și a periclitării acestora

prin conexiunile cu alte tipuri de amenințări reprezintă câteva exemple edificatoare privind interconectivitatea abordării din domeniul militar cu cea a altor sectoare ale securității.

Această tendință accelerată a transformării caracterului amenințărilor confirmă teoriile privind **necesitatea schimbării cadrului de analiză**, ca urmare a interdependențelor din mediul de securitate (Buzan et al., 2011), în sensul în care riscurile militare nu mai pot fi privite izolat și nici tratate fără a ține cont de interferența acestora în alte sectoare de securitate, cum ar fi cel economic, tehnologic sau de mediu.

Actuala Strategie Militară, adoptată în anul 2021, evidențiază necesitatea de abordare multidimensională și în cazul evenimentelor de surpriză, de șoc strategic, ce nu sunt cauzate de implicarea factorului uman, fapt demonstrat de impactul pandemiei COVID-19 asupra majorității sectoarelor de securitate ale statului, inclusiv în cel de apărare. Amenințările generate de instabilitatea economică, socială sau sanitară au potențial de a produce disfuncționalități prin prisma necesității de descreștere a bugetelor militare sau de replanificare a programelor de înzestrare esențiale. De altfel, amenințări precum terorismul produc implicații și pentru domeniul militar, în contextul în care actorii non-statali sau persoanele radicalizate pot facilita producerea de armament de distrugere în masă cu scopul de a îndeplini obiective contrare ordinii de drept internațional.

Un aspect important semnalat de actuala Strategie este constituit de schimbarea de perspectivă de la utilizarea forțelor militare înțelese în sens tradițional la utilizarea avantajului tehnologic pentru obținerea unor interese militare. De asemenea, amenințările cibernetice asupra infrastructurii militare confirmă necesitatea creșterii rezilienței cibernetice și consolidarea apărării cibernetice prin mijloace ofensive și defensive în contextul intensificării tensiunilor militare în proximitatea României, dar și a creșterii profilului strategic al țării noastre.

Deși actuala Strategie operează cu aceleași concepte ca și Strategia Militară precedentă (2016), trebuie subliniate următoarele aspecte:

1. **creșterea profilului României ca stat de importanță strategică** în regiunea Mării Negre și a Balcanilor de Vest, anterior invaziei Rusiei în Ucraina, pe fondul cumulării tensiunilor, fapt confirmat și accentuat de Conceptul strategic NATO 2022;

2. complementaritatea răspunsului la amenințările ce pot afecta domeniul militar în strânsă legătură cu amenințările ce pot afecta securitatea economică, tehnologică și cibernetică;
3. multiplicarea tipurilor de amenințări care pot avea reverberații asupra domeniului militar, deși sunt generate de disfuncționalitățile din alte sectoare de securitate.

CONCLUZII

Atât din perspectiva Strategiilor Naționale de Apărare a Țării, cât și din perspectiva Strategiilor Militare din perioada 2007-2021, credibilitatea României în cadrul organizației nord-atlantice a crescut, fie ca urmare a consolidării capacităților de apărare pe flancul estic al Alianței – zonă de interes strategic –, fie din perspectiva promovării valorilor și principiilor NATO în proximitatea unor zone de conflict ce amenință stabilitatea la frontierele Alianței.

Din această cercetare a reieșit faptul că, atât din perspectiva Strategiilor Naționale de Apărare a Țării, cât și din perspectiva Strategiilor Militare din perioada 2007-2021, credibilitatea României în cadrul organizației nord-atlantice a crescut, fie ca urmare a consolidării capacităților de apărare pe flancul estic al Alianței – zonă de interes strategic –, fie din perspectiva promovării valorilor și principiilor NATO în proximitatea unor zone de conflict ce amenință stabilitatea la frontierele Alianței. România a pornit de la statutul de stat proaspăt integrat în NATO, în 2004, caracterizat de necesitatea adaptării și transformării forțelor armate la standardele Alianței, la stat activ în cadrul Alianței prin consolidarea prezenței NATO prin obiective operaționale pe teritoriul țării, evidențiate prin direcțiile strategice începând cu anul 2016, pentru ca, în anul 2022, să fie recunoscută, la nivelul Alianței, importanța strategică a României în zona Mării Negre ca actor implicat în combaterea agresiunii Rusiei.

Pe de altă parte, atât din perspectiva apărării naționale, cât și a apărării comune, prevenirea amenințărilor de securitate de către România a cunoscut, de-a lungul timpului, o perfecționare continuă din punct de vedere al instrumentelor strategice, prin dezvoltarea direcțiilor de acțiune și introducerea unui concept de securitate extins în concordanță cu principiile europene de planificare strategică, dar și implementarea acestora la nivelul instituțional. Astfel, deși trendul amenințărilor de securitate a reieșit a fi ascendent de-a lungul timpului, în egală măsură, investiția în mecanisme de avertizare timpurie și de minimalizare a vulnerabilităților la nivel intern a crescut reziliența statului în raport cu evoluția amenințărilor.

Evoluția amenințărilor de securitate la adresa României poate fi privită în sensul unui produs al transformării arhitecturii de securitate la nivel internațional, sursa amenințărilor fiind percepută mai degrabă

ca o consecință a dinamicii regionale decât ca o sursă generatoare de instabilitate la nivel intern. De asemenea, factorii care au reieșit a fi principalii indicatori în sensul complexității amenințărilor de-a lungul timpului sunt: dinamismul și evoluția tehnologiei, care au determinat amplificarea riscurilor în aproximativ fiecare sector de securitate, inclusiv în cel militar, interdependențele economice, care implică efecte majore pentru dezvoltarea fiecărui sector de securitate, și caracterul transfrontalier al extinderii amenințărilor, fapt ce afectează state care nu fac parte din aria sursei generatoare de instabilitate.

Totodată, raportat la evoluția amenințărilor de securitate, se observă caracteristici precum:

- multiplicarea acestora ca surse generatoare de instabilitate pentru fiecare sector de securitate, având caracterul de noutate în perioadele de referință;
- amplificarea și complexitatea acestora în raport cu manifestările din anii anteriori;
- afectarea concomitentă a mai multor sectoare de securitate de către același tip de amenințare, independent de factorul care a generat declanșarea acesteia;
- interdependența în plan extern – ca produs al mediului de securitate internațional – și în plan intern – raportat la gestionarea amenințărilor prin intermediul instrumentelor de prevenție.

De asemenea, raportat la dinamica evenimentelor din scena internațională, se reliefează derularea unor scenarii imprevizibile ca magnitudine sau privind consecințele ce pot afecta un număr mare de state sau mai multe sectoare de securitate concomitent (pandemia COVID-19, războiul Rusiei în Ucraina), ce au caracter de surpriză strategică. În acest sens, creșterea capacității de anticipare și îmbunătățirea calității analizei prospective (Bassford, 2023) privind evoluția mediului de securitate devin elementare pentru a diminua caracterul de imprevizibilitate al noilor amenințări de securitate.

În concluzie, plecând de la particularitățile analizate privind cadrul strategic al României, acest articol împărtășește ideea potrivit căreia trebuie aplicată o viziune holistică (Fox, 2023), comprehensivă, echilibrată, raportat la școlile de gândire militară ce urmează să modeleze viitoarele strategii militare ale României.

Raportat la dinamica evenimentelor din scena internațională, se reliefează derularea unor scenarii imprevizibile ca magnitudine sau privind consecințele ce pot afecta un număr mare de state sau mai multe sectoare de securitate concomitent (pandemia COVID-19, războiul Rusiei în Ucraina), ce au caracter de surpriză strategică.

În ceea ce privește capacitățile României și dinamica mediului internațional, considerăm că progresul tehnologic trebuie îmbrățișat ca particularitate a progresului societății privind modelarea strategiilor militare, pe de o parte, iar pe de altă parte, o abordare reduționist-futuristă ar fi inaplicabilă, raportat la nevoile și capacitățile României.

În acest sens, în ceea ce privește capacitățile României și dinamica mediului internațional, considerăm că progresul tehnologic trebuie îmbrățișat ca particularitate a progresului societății privind modelarea strategiilor militare, pe de o parte, iar pe de altă parte, o abordare reduționist-futuristă ar fi inaplicabilă, raportat la nevoile și capacitățile României. Totodată, tradiționalismul gândirii școlii militare nu poate fi ignorat în totalitate, având în vedere că oferă o bază importantă de cunoaștere în sensul contextelor istorice și al patternului statelor dacă ne raportăm la individualitatea abordărilor strategice. În egală măsură, nici abordarea realistă nu trebuie neglijată, în sensul în care recentul război din Ucraina a demonstrat fatalismul din spatele situaționalului, în sens militar. De asemenea, s-a observat că, deși România îmbrățișează în mare parte abordarea instituțională în raport cu instrumentele teoretice aplicate în construirea strategiilor militare, cu toate acestea, în vederea prevenirii surprizelor strategice, împrumutarea unor aspecte specifice din celelalte trei școli de gândire prezintă utilitate și relevanță pentru modelarea cadrului strategic raportat la dinamismul mediului de securitate actual.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

1. Bassford, C. (2023). *Politics, Politics, War and Military Strategy*. Clausewitz Studies.org., accesat la 26 septembrie 2023.
2. Bodnieks, V. (2020). *Noul instituționalism: un instrument pentru analiza instituțiilor de apărare și securitate*. Security and Defense Quarterly, nr. 32 (5), pp. 83-94, <https://doi.org/10.35467/sdq/130903>, accesat la 29 septembrie 2023.
3. Buzan, B., Wæver, O., de Wilde, J., Jigău, G. (2011). *Securitatea: un nou cadru de analiză*. Editura CA Publishing.
4. Christianson, M.J. (2016). *Finding the Right Strategy: Threat-Based and Capability-Based Strategies in a Complex World*. School of Advanced Military Studies. Kansas: United States Army Command and Staff College Fort Leavenworth.
5. Clausewitz, C. von (1976). *On war*. Princeton University Press (New Jersey). Princeton, <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2019/04/on-war.pdf>, accesat la 29 septembrie 2023.
6. Dicționar Explicativ al Limbii Române/D.E.X.(2009), <https://dexonline.ro>, accesat la 27 septembrie 2023.
7. Dolman E.C. (2005). *Pure Strategy: Power and Principle in the Space and Information Age*. Londra: Frank Cass.

8. Fox, C.A. (2023). *Conflict Realism: A New School of Thought for Examining the Future of Armed Conflict*. The Strategy Bridge, <https://thestrategybridge.org/the-bridge/2023/3/8/conflict-realism-a-new-school-of-thought>, accesat la 29 septembrie 2023.
9. Gunzinger M., Clark, B. (2015). *Sustaining America's Precision Strike Advantage*. Washington, D.C.: Center for Strategic and Budgetary Assessments, pp. 8-11.
10. NATO Strategic Concept (1999). Washington, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm, accesat la 26 septembrie 2023.
11. NATO Strategic Concept (2010), Lisabona, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_68580.htm, accesat la 26 septembrie 2023.
12. NATO Strategic Concept (2022). Madrid, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm, accesat la 26 septembrie 2023.
13. Nolan C. (2017). *The Allure of Battle: A History of How Wars Have Been Won and Lost*. Oxford: Oxford University Press.
14. Strategia de Securitate Națională a Țării (2007). București, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2015/03/SSNR1.pdf>, accesat la 27 septembrie 2023.
15. Strategia de Transformare a Armatei României (2006). București, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://drpcvp.mapn.ro/webroot/fileslib/upload/files/PROGRAME%20SI%20STRATEGII/STRATEGIA_TRANSFORMARE_ARMATA_ROMANIEI.pdf, accesat la 27 septembrie 2023.
16. Strategia Militară a României (2000). București, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/92108>, accesat la 27 septembrie 2023.
17. Strategia Militară a României (2016). București, <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/182367>, accesat la 27 septembrie 2023.
18. Strategia Militară a României (2021). București, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/<https://sg.mapn.ro/proiecte/Strategia%20militara%20a%20Romaniei%203.pdf>, accesat la 27 septembrie 2023.
19. Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2015-2019 (2015). București, chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.presidency.ro/files/userfiles/Strategia_Nationala_de_Aparare_a_Tarii_1.pdf, accesat la 27 septembrie 2023.
20. Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2020-2024 (2020). București, chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.presidency.ro/files/userfiles/Documente/Strategia_Nationala_de_Aparare_a_Tarii_2020_2024.pdf, accesat la 27 septembrie 2023.

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ